

ARTYKUŁY

Katarzyna Zalańska

k.zalaska@wpia.uw.edu.pl
orcid.org/0000-0003-2171-2560
Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa i Postępowania Administracyjnego
ul. Oboźna 6
00-332 Warszawa

Własność znalezisk – wybrane zagadnienia związane z cywilnoprawną sytuacją poszukiwacza zabytków

Ownership of finds – selected issues related
to the civil law situation of a monument finder

Summary: The subject of this paper is the analysis of the civil law situation applying to those who acquire a find in Poland (i.e. finders). Legislators have differentiated the civil and legal situation of a finder depending on whether the find is, in particular, a historical monument or an archaeological monument. The regulations governing the ownership of finds have a direct impact on the level of their legal protection. This applies especially to archaeological monuments owned by the State Treasury. The elimination of risks associated with the illegal export and transfer of ownership of archaeological artefacts acquired as a result of an illegal search should result not only from regulations of an administrative and legal nature, which are discussed in the article, but also to ensure the security of the trade in cultural goods by regulating the functioning of the art market in Poland.

Keywords: archaeological monuments, trade in cultural goods, ownership of monuments

Streszczenie: Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza sytuacji cywilnoprawnej poszukiwaczy w Polsce wobec pozyskania znaleziska. Ustawodawca zróżnicował cywilnoprawną sytuację znalazcy w zależności od tego, czy znalezisko stanowi – w szczególności – zabytek, czy zabytek archeologiczny. Przepisy regulujące własność znalezisk mają bezpośredni wpływ na poziom ich ochrony prawnej. Dotyczy to przede wszystkim zabytków archeologicznych, objętych własnością Skarbu Państwa. Eliminowanie zagrożeń związanych z nielegalnym wywozem i przenoszeniem własności zabytków archeologicznych pozyskanych w wyniku nielegalnych poszukiwań wynikać powinno nie tylko z regulacji o charakterze administracyjnoprawnym, które omówione zostały w artykule, ale również z zapewnienia bezpieczeństwa obrotu dobrami kultury poprzez regulację funkcjonowania rynku sztuki w Polsce.

Słowa kluczowe: zabytki archeologiczne, obrót dobrami kultury, własność zabytków

Wprowadzenie

Wraz z rozwojem technologii i wzrostem dostępności specjalistycznego sprzętu do detekcji poszukiwania – chociażby przy użyciu wykrywaczy metali – stały się niezwykle popularnym przedmiotem zainteresowań. Znalezienie obiektu w toku poszukiwań niesie jednak za sobą złożone konsekwencje, zarówno w warstwie obowiązków administracyjnoprawnych, jak i w zakresie sytuacji cywilnoprawnej znalazcy. Wyzwaniem jest tu zwłaszcza umiejętność właściwego zakwalifikowania obiektu, niezbędnego do określenia prawa własności do znaleziska. Ustawodawca zróżnicował bowiem cywilnoprawną sytuację znalazcy w zależności od tego, czy znalezisko stanowi – w szczególności – zabytek, czy zabytek archeologiczny.

Regulowanie kwestii własności znalezisk jest formą realizacji konstytucyjnej zasady strzeżenia dziedzictwa kulturowego. Zagrożenia związane z nielegalnym wywozem i przenoszeniem własności znalezisk pozyskanych w wyniku nielegalnych poszukiwań stanowią bowiem współcześnie jedno z poważniejszych wyzwań – nie tylko dla Polski, ale również dla międzynarodowej ochrony dóbr kultury¹. Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza sytuacji cywilnoprawnej poszukiwaczy w Polsce wobec pozyskania znaleziska w wyniku poszukiwań, a zwłaszcza znalezienia zabytku, w tym zabytku archeologicznego.

¹ Wspomnieć należy chociażby o aktywności zarówno UNESCO, jak i Unii Europejskiej, która uwzględniła szczególny status zabytków archeologicznych w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury, Dz. Urz. UE L 151 z 7.06.2019, str. 1.

Państwowa własność zabytków archeologicznych

Podstawową kwestią dla określenia cywilnoprawnej sytuacji znalazcy rzeczy jest ustalenie, czy dane znalezisko jest zabytkiem archeologicznym. W tym bowiem przypadku, co do zasady, mamy do czynienia z państwową własnością zabytków archeologicznych, rozumianą jako własność Skarbu Państwa. Polska nie jest przy tym jedynym krajem, w którym stosuje się przepisy zastrzegające własność państwa². W Polsce przyznanie państwu własności zabytków archeologicznych zostało wprowadzone na podstawie art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury³, zgodnie z którym wykopaliska i znaleziska archeologiczne stanowiły własność państwa. Wcześniejsze przepisy – tj. dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury⁴ oraz rozporządzenie z 1928 r. o opiece nad zabytkami⁵ – nie przewidywały szczegółowych rozwiązań w tym zakresie⁶. Przepisy przedwojenne nie regulowały jednak kwestii własności znalezisk archeologicznych.

W 1962 r. doszło do istotnego wzmocnienia ochrony zabytków archeologicznych – przyjęto, że stanowią one własność Skarbu Państwa. Regulacja ta została również włączona do obowiązującej ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁷ (dalej: u.o.z.). Zgodnie z art. 35 ust. 1 i 2 u.o.z., przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa. Własnością Skarbu Państwa są również przedmioty będące zabytkami archeologicznymi, pozyskane w wyniku poszukiwań, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 12 u.o.z. Jednocześnie warto zaznaczyć, że przepisy ustawy o ochronie zabytków pierwszy raz uregulowały kwestię poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych, co oceniane jest jako znacząca liberalizacja⁸. Nieobowiązująca już ustawa wprowadzała natomiast sankcję karną za zabicie za-

² Zob. R. Peters, *Preventing Trafficking in Cultural Property: Import and Export Provisions as Two Sides of the Same Coin*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 2(5), s. 97-98.

³ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, tekst jedn. Dz. U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150 ze zm.

⁴ Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, Dz. U. z 1918 r. Nr 16, poz. 36.

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 29, poz. 265 ze zm.

⁶ Warto na marginesie zauważyć, że art. 25 dekretu przewidywał obowiązek uzyskania pozwolenia na „prywatne poszukiwania archeologiczne” i dopuszczał kontrolę w tym zakresie. Dodatkowo, na podstawie art. 26 dekretu, nałożono ograniczenia w obrocie zabytkami archeologicznymi poprzez wprowadzenie zakazu ich wywozu za granicę. Natomiast art. 26 rozporządzenia z 1928 r. przewidywał, że poszukiwania archeologiczne wymagają władzy konserwatorskiej pierwszej instancji i podlegają jej kontroli. Jednocześnie w razie naruszenia tego obowiązku zastosowanie mieć będzie art. 36, przewidujący sankcję karną w postaci kary aresztu do czterech tygodni oraz grzywny do 500 zł. Przewidziana była również możliwość konfiskaty zabytku na rzecz jednego z muzeów państwowych.

⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.

⁸ M. Trzciniński, *Poszukiwanie zabytków*, w: K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 284.

bytków archeologicznych czy też pośredniczenie w obrocie nimi⁹. Przepis ten nie został jednak przyjęty w obowiązującej ustawie.

Ponieważ własność Skarbu Państwa odnosi się do zabytków archeologicznych, w pierwszej kolejności warto pokrótce odnieść się do przyjętej w tym zakresie definicji przedmiotu ochrony. Zgodnie z art. 3 pkt 4 u.o.z., zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Wykładnia i interpretacja tej definicji są szeroko komentowane w literaturze tematu¹⁰. Nie ulega przy tym wątpliwości, że zabytek archeologiczny musi odpowiadać cechom właściwym dla zabytku, wskazanym w art. 3 pkt 1 u.o.z.¹¹

Należy zaznaczyć, że zgodnie z założeniem przyjętym w obowiązujących przepisach, ochrona zabytków nie została ograniczona jedynie do obiektów wpisanych do rejestru, ewidencji czy inwentarzy¹². Pojęcie zabytku zostało oderwane od władczego potwierdzenia poprzez ujęcie w rejestrze czy ewidencji, a oparte zostało na przesłankach przewidzianych w definicji zawartej w art. 3 u.o.z. Co więcej, w art. 4 u.o.z. określono, że ochrona zabytków polega – w szczególności – na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, jak również udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków. Zakres ochrony jest zatem

⁹ Art. 76 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury przewidywał, że kto zbywa lub pośredniczy w zbyciu zabytku, a także wykopaliska lub znaleziska archeologicznego, jeżeli na podstawie towarzyszących okoliczności powinien przypuszczać, że nabywca zamierza wywieźć je za granicę bez zezwolenia, w razie gdy wywóz lub jego usiłowanie rzeczywiście nastąpiły, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat dwóch. Nie podlegał jednak karze ten, kto o transakcji wymienionej w ust. 1 zawiadomił organy służby konserwatorskiej dostatecznie wcześniej, aby można było zapobiec wywozowi.

¹⁰ Zob. M. Trzcziński, *Prawnokarne i kryminalistyczne aspekty przestępstw popełnianych na stanowiskach archeologicznych*, w: J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury. Materiały z konferencji, Gdańsk 30 maja – 1 czerwca 2005 r.*, Zakamycze, Kraków 2006, s. 184-185; idem, *Specyfika przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom archeologicznym*, w: W. Szafranski, K. Zalaśńska (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, t. 3: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009, s. 252; idem, *Definicja zabytku archeologicznego – problemy i kontrowersje wokół stosowania prawa*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa-Gdańsk 2014, s. 115-122; idem, *Poszukiwania skarbów czy poszukiwania zabytków? Między legendą a rzeczywistością*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. 88, s. 105-106; K. Zeidler, M. Trzcziński, *Wykład prawa dla archeologów*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, s. 17-18; Z. Kobyliński, J. Wysocki, *Ujęcie problematyki ochrony zabytków archeologicznych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – stan obecny i postulaty zmian*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, s. 123-135; W. Kowalski, *Nabycie własności dzieła sztuki od nieuprawnionego*, Zakamycze, Kraków 2004, s. 237-238; idem, *Zabytek archeologiczny*, w: K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków...*, s. 431-433.

¹¹ Zob. A. Jagielska-Burduk, *Zabytek ruchomy*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 68-83.

¹² Zob. np. K. Zalaśńska, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 6-7.

niezwykle szeroki i obejmuje liczne środki o charakterze prewencyjnym. Państwo, któremu powierzono pieczę nad zasobem zabytkowym, realizuje w ten sposób konstytucyjne zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego¹³. Zabytki są bowiem zasobem niezastępowalnym i nieodnawialnym, a więc system ochrony z oczywistych względów kładzie nacisk na środki i formy ochrony, mające zapobiec uszczerbkowi w substancji zabytku, która jest nośnikiem wartości. W orzecznictwie wskazuje się w związku z tym, że „[z]abytki podlegają [...] ochronie prawnej, nawet w przypadku ich poszukiwania, a więc niepewnego i potencjalnego założenia, które jest jednym z elementów działań nakierowanych na odkrycie zabytku. Wyrasza z tego właśnie ustawodawca w art. 36 ust. 1 pkt 12 ustawy, obejmując takie działania wymogiem uzyskania pozwolenia konserwatorskiego”¹⁴. Ta prewencyjna funkcja istotna jest szczególnie w odniesieniu do zabytków archeologicznych, których ochrona jest zadaniem niezwykle trudnym i złożonym z uwagi na to, że chroniony zasób jest w istocie niewidoczny, znajduje się pod ziemią lub pod wodą. Z tego względu ratyfikowana przez Polskę Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z La Valetta z 1992 r.¹⁵ zwraca uwagę na potrzebę zapobiegania wszelkim nielegalnym wykopalskom i przemieszczeniu przedmiotów dziedzictwa archeologicznego oraz zapewnienia tym zabytkom ochrony *in situ*, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania. Realizacji tego celu służą przepisy przewidujące własność Skarbu Państwa w odniesieniu do zabytków archeologicznych.

Państwowa własność zabytków archeologicznych dotyczy wszystkich przedmiotów będących zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, a także tymi pozyskanymi w wyniku poszukiwań, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 12 u.o.z. Monika Dreła podkreśla, że „zabytki archeologiczne znajdujące się w ziemi mają status taki, jak rzeczy niczyje, nie są objęte żadnym stosunkiem cywilnoprawnym, nie są też przedmiotem obrotu, co wynika z okoliczności. Własność na takich rzeczach może nabyć jedynie Skarb Państwa w chwili ich znalezienia”¹⁶. Takie zakwalifikowanie rzeczy ma również wpływ na możliwość jej zasiedzenia. W przypadku zabytków archeologicznych będzie ona wyłączona z uwagi na brak posiadania samoistnego w dobrej wierze¹⁷. Z chwilą odkrycia zabytek ruchomy, będący zabytkiem archeologicznym, staje się zatem przedmiotem własności Skarbu Państwa. Jednocześnie warto podkreślić, że nie każdy zabytek pozyskany w toku badań archeologicznych

¹³ K. Zalańska, *Rola państwa i obywatela w ochronie zabytków*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. 89, s. 51.

¹⁴ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 22 stycznia 2016 r., sygn. akt II OSK 1202/14, CBOSA.

¹⁵ Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r., Dz. U. Nr 120, poz. 564.

¹⁶ M. Dreła, *Własność zabytków*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 186.

¹⁷ Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z 28 marca 1963 r., sygn., akt III CR 205/62 (OSN 1964, Nr 3, poz. 56).

będzie automatycznie zabytkiem archeologicznym. Obiekt powinien być każdorazowo kwalifikowany do kategorii zabytku albo zabytku archeologicznego z uwagi na indywidualne cechy.

Własność Skarbu Państwa w odniesieniu do zabytków archeologicznych dotyczy wyłącznie ruchomych zabytków archeologicznych. Artykuł 35 u.o.z. wskazuje, że chodzi tu o zabytki „pozyskane”, a więc mające charakter ruchomy bądź odłączone od rzeczy nieruchomości. M. Dreła trafnie podnosi, że gdy zabytek archeologiczny tkwi w ziemi, nie jest on objęty prawem własności nieruchomości gruntowej, chyba że stanowi część składową nieruchomości¹⁸. Prawo własności nieruchomości gruntowej obejmuje bowiem, zgodnie z art. 143 Kodeksu cywilnego¹⁹, przestrzeń pod powierzchnią gruntu w granicach określonych przez jego społeczno-gospodarcze przeznaczenie. To pozwala przyjąć, że przedmioty niebędące częściami składowymi gruntu nie są objęte prawem własności nieruchomości.

Nabywanie własności nowo odkrytego zabytku archeologicznego przez Skarb Państwa ma charakter nabycia pierwotnego²⁰. Oznacza to, że ruchome znalezisko archeologiczne powinno być traktowane jako rzecz wyjęta z obrotu (*res extra commercium*), co skutkuje niemożnością przeniesienia własności²¹. Nie obejmuje to jednak m.in. nabycia prawa własności zabytku archeologicznego przez nabywcę działającego w dobrej wierze na podstawie art. 169 Kodeksu cywilnego, co z kolei oznacza, że obrót zabytkami archeologicznymi nie jest w całości wyłączony²². Ta zaś chociażby możliwość – nabycie zabytku archeologicznego w dobrej wierze – oznacza, że wprawdzie, jak wskazuje Wojciech Kowalski, własność zabytków archeologicznych przysługuje Skarbowi Państwa, jednak ich prawna ochrona jest słaba²³. Jak trafnie zauważa również Maciej Trzcziński, „zasadniczą przesłanką przesądzającą o fakcie, iż dany zabytek archeologiczny jest w istocie wyłączony z obrotu handlowego, będzie jednoznaczne stwierdzenie jego proveniencji, co zważywszy na specyfikę tego typu zabytków, nie jest zadaniem prostym”²⁴. Dopuszczenie możliwości nabycia zabytku archeologicznego od osoby nieuprawnionej w dobrej wierze należy zatem ocenić krytycznie. Może to bowiem prowadzić do swoistej „legalizacji” własności zabytków pochodzących np. z nielegalnych wykopalisk. Ponieważ wykazanie pochodzenia nielegalnie wydobytego zabytku archeologicznego

¹⁸ M. Dreła, op. cit., s. 191.

¹⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740, 2320, z 2021 r., poz. 1590.

²⁰ M. Dreła, op. cit., s. 191.

²¹ Zob. W. Kowalski, *Cywilnoprawne aspekty obrotu skradzionymi dobrami kultury*, w: J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dóbr kultury*, Zakamycze, Kraków 2006, s. 73-74.

²² K. Zeidler, M. Trzcziński, *Wykład prawa dla archeologów*, s. 91-93.

²³ W. Kowalski, *Zabytek archeologiczny*, s. 433.

²⁴ M. Trzcziński, *Nielegalny obrót zabytkami archeologicznymi*, w: W. Kowalski, K. Zalaśńska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 206.

go jest w większości wypadków praktycznie niemożliwe, jego odzyskanie będzie zatem niezwykle trudne z uwagi na kwestie dowodowe. Opowiedzieć należałoby się zatem za wzmocnieniem prawnej ochrony własności państwowej zabytków archeologicznych. Nie powinno to jednak oznaczać jedynie wprowadzania nowych regulacji o charakterze prawnokarnym i administracyjnoprawnym. Eliminowanie zagrożeń związanych z nielegalnymi wykopaliskami powinno głównie polegać na wprowadzeniu regulacji z zakresu obrotu dobrami kultury. Pożądanym rozwiązaniem byłoby, w szczególności, wprowadzenie przepisów określających reżim należytej staranności w odniesieniu do przedsiębiorców wyspecjalizowanych w obrocie zabytkami, a także obowiązku formy pisemnej obiektów powyżej określonego wieku i wartości. Należy tym samym w całości podzielić pogląd wyrażony przez Wojciecha Szafrąńskiego i Alicję Jagielską-Burduk: „Bezpieczeństwo zawieranych transakcji wspiera w sposób naturalny ochronę dziedzictwa, stąd stan prawny w Polsce wymaga zmiany poprzez stworzenie regulacji dotyczących obrotu jako należących do systemu dziedzictwa, a co za tym idzie – uznanie zasady bezpieczeństwa obrotu jako jednej z zasad prawa ochrony zabytków ruchomych”²⁵. Wprowadzenie przepisów zapewniających bezpieczeństwo obrotu, a także pozwalających na badanie proveniencji pozwoli na ograniczenie obrotu zabytkami archeologicznymi o niepewnym pochodzeniu, a w konsekwencji lepszą ich ochronę.

Podstawowym obowiązkiem znalazcy jest zawiadomienie wojewódzkiego konserwatora zabytków o znalezieniu zabytku archeologicznego. Znalazca ma przy tym prawo do nagrody. Kwestia ta została uregulowana w art. 34 u.o.z., zgodnie z którym osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków określonych odpowiednio w art. 32 ust. 1 oraz w art. 33 ust. 1 u.o.z.²⁶ Uprawnionymi do nagrody nie są przy tym osoby zajmujące się zawodowo badaniami archeologicznymi lub zatrudnione w grupach zorganizowanych w celu prowadzenia takich badań. Co warto podkreślić, zarówno art. 33, jak i art. 34 u.o.z. nie mają w obecnym brzmieniu zastosowania do poszukiwaczy zabytków. Przyjmuje się bowiem, że poszukiwanie zabytku ukierunkowane jest na znalezienie rzeczy, a więc nie może być traktowane jako przypadkowe znalezienie²⁷.

²⁵ W. Szafrąński, A. Jagielska-Burduk, *Jednorazowe pozwolenie na stały wywóz zabytku za granicę z perspektywy kategorii wieku i wartości – ochrona dziedzictwa kulturowego a rynek sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1(5), s. 71.

²⁶ Szczegółowe zasady przyznawania nagród zostały uregulowane w rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych, Dz. U. Nr 72, poz. 650. W przypadku, gdy rzecz znaleziona jest zabytkiem lub materiałem archiwalnym i stała się własnością Skarbu Państwa, znalazcy przysługuje nagroda. Uprawnienie to realizowane jest w trybie określonym w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych, Dz. U. poz. 979.

²⁷ Zob. np. A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016, s. 193-194.

W wypadku odkrycia, przypadkowego znalezienia albo pozyskania w wyniku badań archeologicznych bądź poszukiwań zabytku archeologicznego miejsce przechowywania zabytków archeologicznych odkrytych, przypadkowo znalezionych albo pozyskanych w wyniku badań archeologicznych bądź poszukiwań, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 12 u.o.z., określa wojewódzki konserwator zabytków, przekazując je – w drodze decyzji – w depozyt muzeum lub innej jednostce organizacyjnej. Przekazanie odbywa się wyłącznie za zgodą wskazanej instytucji. Artykuł 35 ust. 3 u.o.z. nie ogranicza możliwości przekazania w depozyt muzeom państwowym oraz samorządowym, ale również dopuszcza wydanie decyzji na rzecz muzeów tworzonych przez osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, a więc te, o których mowa w art. 5 ust. 1 *in fine* ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach²⁸. Organ ochrony zabytków, właściwy miejscowo według miejsca znalezienia rzeczy, może przekazać zabytki archeologiczne muzeum lub innej jednostce organizacyjnej, gdy jednostka ta zapewni ich trwałe przechowanie, przeprowadzenie inwentaryzacji i odpowiednich prac konserwatorskich oraz udostępnianie tych zabytków w celach naukowych. Zgodnie z art. 35 u.o.z., wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o cofnięciu oddania w depozyt zabytków archeologicznych, jeżeli muzeum lub inna jednostka organizacyjna nie zapewnia warunków, o których mowa w art. 35 ust. 4 u.o.z.

Kluczowy dla prowadzonych rozważań jest jednak art. 35 ust. 6 u.o.z., zgodnie z którym na wniosek dyrektora muzeum zabytki archeologiczne będące w depozycie tego muzeum mogą być przekazane na jego własność na podstawie decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków. Wskazany przepis stanowi więc podstawę do wydania decyzji administracyjnej wywołującej skutki prawne w sferze stosunków cywilnoprawnych²⁹. Z chwilą, w której decyzja ta stanie się ostateczna, dochodzi do przeniesienia własności ze Skarbu Państwa na wskazane w decyzji muzeum.

Możliwość przeniesienia własności ze Skarbu Państwa na muzeum stanowi wyjątek od zasady, że zabytki archeologiczne stanowią własność Skarbu Państwa. Uzasadnieniem dla przyjęcia niniejszego rozwiązania jest przyjęcie założenia, że państwo tworzy wyspecjalizowane jednostki, za pośrednictwem których realizuje konstytucyjne zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego, do których należą m.in. muzea. Trzeba jednoznacznie opowiedzieć się za ograniczeniem możliwości przekazywania zabytków na własność wyłącznie na rzecz muzeów państwowych i samorządowych. Warto w tym miejscu przypomnieć, że muzea państwowe i samorządowe stanowią formę decentralizacji o charakterze rzeczowym, którym ustawodawca przyznał osobowość prawną, a także wyposażył je w element

²⁸ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 902, z 2021 r. poz. 1641.

²⁹ O aktach administracyjnych wywołujących skutki cywilnoprawne zob. np. J. Jagielski, M. Wierzbowski (red.), *Prawo administracyjne*, wyd. 2, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2020, s. 359-360.

władztwa państwowego³⁰. Stąd też np. inwentarz muzealiów w muzeach państwowych i samorządowych traktowany jest jako rodzaj rejestru publicznego, który rodzi ochronę prawną dla wpisanych do niego zabytków. Takiego charakteru nie będą miały pozostałe muzea, o których mowa w art. 5 ust. 1 *in fine* ustawy o muzeach³¹. W wypadku muzeów tworzonych przez podmioty prywatne (np. stowarzyszenia, fundacje, osoby fizyczne, osoby prawne) nie mamy do czynienia ze zleceniem funkcji publicznych, lecz jedynie z wykonywaniem zadań publicznych. Warto bowiem podkreślić, że działalność muzealna nie została objęta monopolem państwa i może być podejmowana również przez jednostki stojące poza aparatem administracyjnym. Ich działalność polega na realizacji misji muzealnej, o której mowa w art. 2 ustawy o muzeach, ale nie skutkuje zapewnieniem ochrony prawnej gromadzonych obiektów. Zapewnienie właściwej ochrony prawnej zabytków archeologicznych wymaga zatem ograniczenia kręgu adresatów decyzji, o której mowa w art. 35 ust. 6 u.o.z., wyłącznie do muzeów państwowych i samorządowych. Tylko w takich wypadkach przenoszenie własności Skarbu Państwa na muzeum powinno być uznane za dopuszczalne³². W obecnym stanie prawnym możliwe jest nabycie własności przez tzw. muzea prywatne, które są poza zakresem nadzoru ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Dotyczy to m.in. zamiany, sprzedaży lub darowizny muzealiów, co wynika z ograniczenia art. 23 ustawy o muzeach jedynie do muzeów państwowych i samorządowych. Obowiązujące przepisy w omawianym zakresie ocenić zatem należy krytycznie.

³⁰ K. Zalaszińska, *Muzea publiczne. Studium administracyjnoprawne*, LexisNexis, Warszawa 2013, s. 184-187.

³¹ Dostrzec przy tym należy szczególny charakter niesamoistnych zakładów administracyjnych, działających w większych zakładach administracyjnych (np. muzea uniwersyteckie działające w strukturze szkoły wyższej). Należałoby się opowiedzieć za ich wyodrębnieniem w przepisach ustawy o muzeach. Nie ulega bowiem wątpliwości, że gromadzą one zbiory publiczne, które objęte powinny być ochroną administracyjnoprawną.

³² Poza zakresem rozważań przyjętych w niniejszym artykule jest kwestia ochrony zabytków archeologicznych w muzeach. Mimo że zabytki te stanowią ok. 20% wszystkich zbiorów zgromadzonych w muzeach, przepisy regulujące działalność muzeów w niewystarczającym stopniu uwzględniają specyfikę ochrony zabytków archeologicznych. Podkreślała to m.in. Najwyższa Izba Kontroli w 2018 r. w *Informacji o wynikach kontroli. Ochrona zabytków archeologicznych odkrytych w związku z realizacją inwestycji budowlanych*, Kielce 2018 (<https://www.nik.gov.pl/plik/id,18180,vp,20777.pdf>). W konsekwencji tej kontroli Najwyższa Izba Kontroli zaleciła m.in. zmianę w rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach (Dz. U. Nr 202, poz. 2073), polegającą na określeniu modelu ewidencjonowania zabytków dostosowanego do specyfiki zabytków archeologicznych, w tym doprecyzowanie zasad ewidencjonowania tzw. zabytków masowych i zakładania dla nich kart ewidencyjnych. Osobnym problemem jest kwestia magazynowania zabytków archeologicznych oraz rozstrzygnięcie, które z nich powinny być gromadzone w muzeach państwowych i samorządowych. Należy mieć bowiem na uwadze, że zabytki archeologiczne są najszybciej przyrastającą grupą zbiorów w polskich muzeach. Według wyliczeń Departamentu Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na podstawie danych przekazanych przez Generalną Dyрекcję Dróg Krajowych i Autostrad, w ramach jedynie krajowych inwestycji drogowych przewiduje się wydobycie do 2029 r. niemal 50 mln sztuk ruchomych zabytków archeologicznych. Wymaga to zatem zapewnienia możliwości magazynowania zabytków archeologicznych również poza muzeami, a także rozstrzygnięcia zasad postępowania z tzw. zabytkami masowymi.

ARTYKUŁY

Katarzyna Zalasińska

Tabela 1. Liczba rozstrzygnięć dotyczących zabytków archeologicznych wydawanych na podstawie art. 35 u.o.z. (2011-2020)

Rok	Rodzaj decyzji	Podstawa prawna	Liczba decyzji
2011	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	1080
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	4
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	100
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	0
	Razem		1184
2012	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	338
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	1
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	65
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	0
	Razem		404
2013	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	263
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	0
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	56
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	0
	Razem		319
2014	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	353
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	1
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	126
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	0
	Razem		480
2015	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	343
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	12
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	102
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	2
	Razem		459
2016	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	412
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	11
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	176
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	0
	Razem		599
2017	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	474
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	7
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	143
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	0
	Razem		624
2018	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	424
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	10
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	99
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	1
	Razem		534
2019	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	521
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	10
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	122
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	5
	Razem		658
2020	decyzje określające miejsce przechowywania	art. 35 ust. 3	144
	decyzje o cofnięciu oddania w depozyt	art. 35 ust. 5	1
	decyzje o przekazaniu do muzeum	art. 35 ust. 6	53
	decyzje odmawiające przekazania do muzeum	art. 35 ust. 6	4
	Razem		202

Źródło: opracowano na podstawie danych Departamentu Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Statystyki zamieszczone w tabeli 1, związane ze stosowaniem przepisów regulujących przechowywanie zabytków archeologicznych i przenoszenie ich własności na muzea, pokazują, że nie zawsze muzea regulują status prawny przechowywanych zabytków. Można przypuszczać, że muzea nie składają wniosków o przekazanie na własność zabytków archeologicznych znajdujących się w ich depozycie, gdyż nie dostrzegają istotnej różnicy między ich posiadaniem a własnością. Należy to ocenić negatywnie, jako że muzea powinny dążyć do uregulowania sytuacji własnościowej przechowywanych zabytków. Pozostawianie zabytku w depozycie trzeba bowiem traktować jako stan przejściowy – jeżeli obiekt ma pozostać w zbiorach muzeum, powinien on zostać tej jednostce przekazany na własność. Co więcej, jedynie zabytki będące własnością muzeum obejmowane są pełną ochroną administracyjnoprawną. Do czasu nabycia własności zabytku przez muzeum brak jest możliwości rozciągnięcia na te obiekty skutków prawnych wpisu do inwentarza muzealiów.

Do zabytków archeologicznych będących własnością Skarbu Państwa odnoszą się również przepisy w zakresie wywozu zabytków za granicę. Ustawodawca dopuścił zarówno wywóz stały (art. 51 ust. 1 pkt 1 u.o.z.), jak i wywóz czasowy (art. 53 u.o.z.), przy czym o uzyskanie pozwolenia może występować osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, w której posiadaniu znajduje się zabytek, mająca zamiar jednorazowo wywieźć go za granicę. Choć zgodnie z § 6 ust. 2 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę³³, ustawodawca dopuszcza, że z wnioskiem może wystąpić podmiot niebędący właścicielem, do wniosków, o których mowa w § 2-4, dołącza się również zgodę właściciela zabytku na jego wywóz przez wnioskodawcę za granicę. Przyjmuje się, że w odniesieniu do zabytków archeologicznych stanowiących własność Skarbu Państwa zgodę należy uzyskać od właściwego organu administracji publicznej uprawnionego do reprezentowania Skarbu Państwa w zakresie zarządzania mieniem państwowym. Zastosowanie będzie miał w tym wypadku art. 6 ustawy z dnia 16 grudnia 2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym³⁴, który stanowi, że organy administracji publicznej oraz inne organy lub podmioty uprawnione na podstawie przepisów odrębnych do reprezentowania Skarbu Państwa reprezentują Skarb Państwa zgodnie z ich właściwością i w zakresie określonym w przepisach odrębnych. Natomiast art. 6 ust. 4 niniejszej ustawy stanowi, że w sprawach odpowiedzialności Skarbu Państwa za wykonywanie władzy publicznej Skarb Państwa reprezentowany jest przez organ władzy publicznej, z którego działalnością wiąże się dochodzone roszczenie. Analiza właściwości rzeczowej wojewódzkich konserwatorów zabytków, w tym w szczególności

³³ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę, Dz. U. Nr 89, poz. 510.

³⁴ Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym, Dz. U. z 2018 r., poz. 1182.

art. 35 u.o.z., pozwala przyjąć, że organem właściwym do reprezentowania Skarbu Państwa w zakresie dysponowania zabytkami archeologicznymi, w tym wydania zgody na ich wywóz za granicę przez wnioskodawcę – wymaganej przepisami rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę – jest wojewódzki konserwator zabytków, właściwy miejscowo względem położenia rzeczy.

Zabytki ruchome oraz materiały archiwalne

W wypadku znalezienia rzeczy ruchomej niebędącej zabytkiem archeologicznym cywilnoprawną sytuację poszukiwacza kształtować będą przepisy ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych³⁵. Ustawa ta, co wyraźnie stanowi art. 3, ma bowiem zastosowanie do wszystkich rzeczy znalezionych, z wyłączeniem zabytków archeologicznych. Na podstawie art. 5 ustawy o rzeczach znalezionych znalazca rzeczy ruchomej będącej zabytkiem – jeżeli nie zna osoby uprawnionej do jej odbioru lub nie zna jej miejsca pobytu – jest zobowiązany niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu rzeczy starostę właściwego ze względu na miejsce zamieszkania znalazcy lub miejsce znalezienia rzeczy. Natomiast art. 19 niniejszej ustawy stanowi, że w przypadku, gdy rzecz znaleziona nie została odebrana przez osobę uprawnioną do jej odbioru w terminie określonym w art. 187 Kodeksu cywilnego, właściwy starosta zawiadamia o tym znalazcę oraz wzywa go do odbioru rzeczy w terminie nie krótszym niż dwa tygodnie, z pouczeniem, że w przypadku nieodebrania rzeczy w tym terminie jej właścicielem stanie się powiat.

Ustawa o rzeczach znalezionych przewiduje szczegółowe rozwiązania w przypadku przypuszczenia, że znalezisko stanowi rzecz o wartości historycznej, naukowej lub artystycznej. W tych sytuacjach właściwy starosta w terminie siedmiu dni od powzięcia wiadomości o znalezieniu rzeczy zawiadamia właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie, zgodnie z art. 23 niniejszej ustawy, w terminie siedmiu dni od otrzymania zawiadomienia wojewódzki konserwator zabytków dokonuje w siedzibie właściwego starosty albo w miejscu znalezienia oględzin rzeczy znalezionej i stwierdza, czy jest ona zabytkiem lub materiałem archiwalnym. Jeśli w trakcie oględzin okaże się, że rzecz znaleziona może być materiałem archiwalnym, wojewódzki konserwator zabytków zasięga opinii dyrektora właściwego archiwum państwowego. W innych przypadkach wojewódzki konserwator zabytków może zasięgnąć opinii rzeczoznawcy, muzeum właściwego ze względu na rodzaj rzeczy znalezionej albo biblioteki. Wojewódzki konserwator zabytków stwierdza, czy rzecz znaleziona jest zabytkiem lub materiałem archiwalnym w terminie trzech dni od otrzymania opinii. Jeżeli rzecz znaleziona jest zabytkiem lub materiałem archiwalnym, wojewódzki konserwator zabytków, w drodze decyzji, oddaje ją na przechowanie właściwemu ze względu

³⁵ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych, tekst jedn. Dz. U. z 2019 r., poz. 908.

na rodzaj rzeczy znalezionej muzeum – państwowemu albo samorządowemu, bibliotece, dla której organizatorem jest minister, kierownik urzędu centralnego albo jednostka samorządu terytorialnego, albo archiwum państwowemu. Regulacja ta różni się od analogicznej, przewidzianej w art. 35 u.o.z. w odniesieniu do oddania na przechowanie zabytków archeologicznych. Po pierwsze, ustawa o rzeczach znalezionych zawiera szerszy krąg podmiotów, którym można przekazać zabytek lub materiał archiwalny. Jednocześnie odnosząc się wyłącznie do muzeów państwowych i samorządowych, wyłącza możliwość przekazywania na przechowanie zabytków do innych muzeów, w tym do muzeów prywatnych. Po drugie, omawiane przepisy nie przewidują żadnych dodatkowych warunków, jakie musi spełnić podmiot, któremu rzeczy te dane są na przechowanie. Kolejna istotna różnica dotyczy kwestii przeniesienia własności znaleziska. Zgodnie z art. 25 ust. 1 ustawy o rzeczach znalezionych, jeśli rzecz znaleziona jest zabytkiem i stała się własnością Skarbu Państwa, to muzeum albo biblioteka, którym rzecz została oddana na przechowanie, występuje do właściwego starosty o przeniesienie w drodze umowy własności tej rzeczy. Należy przypomnieć, że w odniesieniu do zabytków archeologicznych ustawodawca przewidział decyzję administracyjną, a więc władcze jednostronne rozstrzygnięcie organu administracji publicznej mające skutki cywilnoprawne. W przypadku zabytków starosta przekazuje muzeum albo bibliotece zabytek w drodze umowy – nie ulega wątpliwości, że umowa ta ma charakter umowy cywilnoprawnej, co nie zmienia tego, że powinna być kwalifikowana jako prawna forma działania administracji. Inaczej potraktowane zostały materiały archiwalne. Zgodnie z art. 25 ust. 2 ustawy o rzeczach znalezionych, rzecz znaleziona będąca materiałem archiwalnym i zakwalifikowana jako własność Skarbu Państwa wchodzi do zasobu archiwalnego tego archiwum państwowego, któremu została oddana na przechowanie.

Istotne znaczenie dla określenia cywilnoprawnej sytuacji znalazcy ma również art. 189 Kodeksu cywilnego, mówiący, że jeżeli rzecz znaleziono w okolicznościach, w których poszukiwanie właściciela byłoby bezcelowe, to staje się ona przedmiotem współwłasności w częściach ułamkowych znalazcy i właściciela nieruchomości, na której rzecz została znaleziona. Jeżeli jednak rzecz ta jest zabytkiem lub materiałem archiwalnym, staje się ona własnością Skarbu Państwa, a znalazca jest obowiązany wydać ją niezwłocznie właściwemu staroście. Ustawodawca przewidział zatem własność Skarbu Państwa nie tylko w odniesieniu do zabytków archeologicznych, ale również w przypadku pozostałych zabytków i materiałów archiwalnych³⁶. Jeśli wiek znalezionych zabytków datuje się na ok. 100 lat, ustalenie właściciela bywa możliwe. Dotyczy to w szczególności rzeczy osobistych, w tym mających cechy szczególne, pozwalające na identyfikację właścicieli, a w konsekwencji ich spadkobierców.

³⁶ Materiały archiwalne podlegają ochronie na podstawie ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz. U. z 2020 r., poz. 164.

W ramach prowadzonych rozważań warto również zwrócić uwagę na szczególny status militariów. Do tych obiektów odnosi się m.in. ustawa o rzeczach znalezionych. W art. 5 stanowi ona, że kto znalazł rzecz, której cechy zewnętrzne lub umieszczone na niej znaki szczególne wskazują, że stanowi ona sprzęt lub ekwipunek wojskowy, oraz w przypadku znalezienia dokumentu wojskowego, a w szczególności legitymacji, książeczki lub zaświadczenia wojskowego albo karty powołania, oddaje rzecz lub dokument niezwłocznie właściwemu staroście. Przepisy niniejszej ustawy dodatkowo wskazują, że kto znalazł rzecz, której posiadanie wymaga pozwolenia, w szczególności broń, amunicję, materiały wybuchowe, niezwłocznie oddaje rzecz najbliższej jednostce organizacyjnej Policji, a jeżeli oddanie rzeczy wiązałoby się z zagrożeniem życia lub zdrowia, zawiadamia o miejscu, w którym rzecz się znajduje. Jednostka organizacyjna Policji niezwłocznie zawiadamia natomiast właściwego starostę o znalezieniu rzeczy oraz znalazcy.

Militaria, w tym sprzęt wojskowy, jak i rzeczy osobiste oraz elementy umundurowania, są współcześnie jednymi z głównych przedmiotów poszukiwań, a także obrotu kolekcjonerskiego. Sytuacja cywilnoprawna znalazcy może być jednak kształtowana przez przepisy szczegółowe, np. w przypadku znalezienia sprzętu bądź uzbrojenia będącego na wyposażeniu armii niemieckiej zastosowanie będą miały przepisy dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich³⁷. Artykuł 2 ust. 1 pkt a) tego dekretu stanowi, że majątek należący do Rzeszy Niemieckiej, a znajdujący się w nowych granicach Polski, staje się własnością Skarbu Państwa. Istotne jest w tym zakresie przypomnienie wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 listopada 2018 r.³⁸:

Prawdą jest, że dekret o majątkach opuszczonych i poniemieckich od dawna już nie obowiązuje, bo został uchylony przez art. 100 pkt 1 ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczaniu nieruchomości (Dz. U. Nr 22, poz. 99), która weszła w życie 1 sierpnia 1985 r. (art. 101 ustawy). Zanim jednak przestał obowiązywać, wywołał skutki prawne, doprowadzając do nacjonalizacji majątku Rzeszy Niemieckiej i byłego Wolnego Miasta Gdańska, obywateli Rzeszy Niemieckiej i byłego Wolnego Miasta G. z wyjątkiem osób narodowości polskiej lub innej przez Niemców prześladowanej, niemieckich i [...] osób prawnych z wyłączeniem osób prawnych prawa publicznego, spółek kontrolowanych przez obywateli niemieckich lub [...] przez administrację niemiecką [...] oraz osób zbiegłych do nieprzyjaciela. Doprowadził też do nabycia przez Skarb Państwa majątków opuszczonych przez przemilczenie. Przyjąć więc należy, że nieobowiązywanie dekretu pozostaje bez wpływu na trwałość skutków prawnych, które wywołał.

³⁷ Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich, Dz. U. Nr 13, poz. 87.

³⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 listopada 2018 r., sygn. akt VI ACa 663/17.

Zakończenie

Eliminowanie zagrożeń związanych z poszukiwaniem zabytków powinno być postrzegane zarówno przez pryzmat ochrony administracyjnoprawną oraz prawnokarnej, jak i przez przepisy kształtujące sytuację cywilnoprawną znalazcy. Przyjęta w tym zakresie regulacja, w tym przewidująca własność Skarbu Państwa znacznej części znalezisk, pełni funkcję prewencyjną. Wynika to z charakteru chronionego dobra, jakim są zasoby nieodnawialne, których wartość jest związana z autentyczną substancją. Świadome, legalne poszukiwanie zabytków w Polsce wymaga zatem znajomości nie tylko ustawy o ochronie zabytków, ale również ustawy o rzeczach znalezionych oraz Kodeksu cywilnego.

W każdym przypadku, kiedy istnieje przypuszczenie, że znaleziona rzecz może być zabytkiem ruchomym lub archeologicznym, należy ją przekazać właściwemu organowi. Z przeprowadzonej analizy obowiązujących przepisów wynika, że w większości będziemy mieć do czynienia z państwową własnością znalezisk. Z chwilą odkrycia zabytek ruchomy będący zabytkiem archeologicznym jest zatem przedmiotem własności Skarbu Państwa. Pozostałe zabytki stają się własnością Skarbu Państwa w wyniku postępowania prowadzonego zgodnie z przepisami ustawy o rzeczach znalezionych i przepisami Kodeksu cywilnego. Zwracają przy tym uwagę różnice między przepisami dotyczącymi zabytków archeologicznych i zabytków (zwykłych) w zakresie oddania na przechowanie oraz przeniesienia własności na jednostkę czy instytucję, której rzecz została oddana na przechowanie. Jako że zabytki archeologiczne są szczególnie, kwalifikowaną grupą zabytków, oczekiwać należałoby od racjonalnego ustawodawcy, że będą one bardziej chronione.

Przyjęcie w 1962 r. państwowej własności znalezisk archeologicznych, przy jednoczesnym niezwykle pogłębionym rozpoznaniu Polski pod względem archeologicznym³⁹, sprawia, że obecnie ok. 20% wszystkich zbiorów muzealnych w Polsce stanowią zabytki archeologiczne. Nadal niezliczone zasoby czekają na opracowanie i przekazanie do właściwej instytucji, tymczasem w polskich muzeach brakuje już powierzchni magazynowych i przyjmowanie nowych obiektów nie jest możliwe. Przyznanie Skarbowi Państwa własności znalezisk oznacza jednocześnie zobowiązanie państwa do ich zachowania i przekazania przyszłym pokoleniom. To sprawia, że problematyka własności znalezisk dojrzała do podjęcia merytorycznej dyskusji, a nawet zmiany podejścia ukształtowanego jeszcze w 1962 r., przy jednoczesnym zachowaniu silnej prewencyjnej funkcji przepisów dotyczących ochrony zabytków. Ewentualna zmiana w zakresie własności znalezisk musi stać się

³⁹ Wskazać w tym zakresie należy m.in. realizowany od 1978 r. program Ośrodka Dokumentacji Zabytków (dzisiaj Narodowy Instytut Dziedzictwa) pt. Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Zob. szerzej: K. Zalaśńska, w: K. Zalaśńska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa-Gdańsk 2015, s. 67.

jednak elementem szerszej zmiany przepisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych i kwestii poszukiwania zabytków. Rozwiązaniem części problemów byłaby jednak regulacja obrotu dobrami kultury w Polsce. Ograniczenie możliwości zbycia zabytków o nieznannej proveniencji, w tym poprzez wprowadzenie przepisów regulujących reżim należytej staranności, mogłoby wywołać pożądany „efekt mrożący” dla nielegalnego pozyskiwania zabytków archeologicznych.

Bibliografia

- Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, Dz. U. z 1918 r. Nr 16, poz. 36.
- Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich, Dz. U. Nr 13, poz. 87.
- Drela M., *Własność zabytków*, C.H. Beck, Warszawa 2006.
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r., Dz. U. Nr 120, poz. 564.
- Informacja o wynikach kontroli. Ochrona zabytków archeologicznych odkrytych w związku z realizacją inwestycji budowlanych*, Najwyższa Izba Kontroli Kielce 2018, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,18180,vp,20777.pdf> [dostęp: 31.08.2021].
- Jagielska-Burduk A., *Zabytek ruchomy*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Jagielski J., Wierzbowski M. (red.), *Prawo administracyjne*, wyd. 2, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2020.
- Kobyliński Z., Wysocki J., *Ujęcie problematyki ochrony zabytków archeologicznych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – stan obecny i postulaty zmian*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa–Gdańsk 2014.
- Kowalski W., *Cywilnoprawne aspekty obrotu skradzionymi dobrami kultury*, w: J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dóbr kultury*, Zakamycze, Kraków 2006.
- Kowalski W., *Nabycie własności dzieła sztuki od nieuprawnionego*, Zakamycze, Kraków 2004.
- Kowalski W., *Zabytek archeologiczny*, w: K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Michalak A., Ginter A., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z 28 marca 1963 r., sygn., akt III CR 205/62 (OSN 1964, Nr 3, poz. 56).
- Peters R., *Preventing Trafficking in Cultural Property: Import and Export Provisions as Two Sides of the Same Coin*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 2(5).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę, Dz. U. Nr 89, poz. 510.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych, Dz. U. poz. 979.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych, Dz. U. Nr 72, poz. 650.

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach, Dz. U. Nr 202, poz. 2073.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wprowadzania i przywozu dóbr kultury, Dz. Urz. UE L 151 z 7.06.2019.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 29, poz. 265 ze zm.
- Szafrąński W., Jagielska-Burduk A., *Jednorazowe pozwolenie na stały wywóz zabytku za granicę z perspektywy kategorii wieku i wartości – ochrona dziedzictwa kulturowego a rynek sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1(5).
- Trzcіński M., *Definicja zabytku archeologicznego – problemy i kontrowersje wokół stosowania prawa*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa–Gdańsk 2014.
- Trzcіński M., *Nielegalny obrót zabytkami archeologicznymi*, w: W. Kowalski, K. Zalaśińska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Trzcіński M., *Poszukiwania skarbów czy poszukiwania zabytków? Między legendą a rzeczywistością*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. 88.
- Trzcіński M., *Poszukiwanie zabytków*, w: K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Trzcіński M., *Prawnokarne i kryminalistyczne aspekty przestępstw popełnianych na stanowiskach archeologicznych*, w: J. Kaczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury. Materiały z konferencji, Gdańsk 30 maja – 1 czerwca 2005 r.*, Zakamycze, Kraków 2006.
- Trzcіński M., *Specyfika przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom archeologicznym*, w: W. Szafrąński, K. Zalaśińska (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, t. 3: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, tekst jedn. Dz. U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150 ze zm.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740, 2320, z 2021 r., poz. 1590.
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach r., Dz. U. z 2020 r., poz. 164.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 902, z 2021 r. poz. 1641.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.
- Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych, tekst jedn. Dz. U. z 2019 r., poz. 908.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym, Dz. U. z 2018 r., poz. 1182.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 22 stycznia 2016 r., sygn. akt II OSK 1202/14, CBOSA.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 listopada 2018 r., sygn. akt VI ACa 663/17.
- Zalaśińska K., *Muzea publiczne. Studium administracyjnoprawne*, LexisNexis, Warszawa 2013.
- Zalaśińska K., *Rola państwa i obywatela w ochronie zabytków*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, t. 89.

ARTYKUŁY

Katarzyna Zalańska

Zalańska K., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2020.

Zalańska K., w: K. Zalańska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa–Gdańsk 2015.

Zeidler K., Trzciniński M., *Wykład prawa dla archeologów*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009.